

Psalmen som händelse och handling

EVA HAETTNER AURELIUS

Hermeneutiken, läran om tolkning, är grundbulten i de vetenskaper som sysslar med texter, om dessa sedan är juridiska, religiösa eller litterära. Oberoende av vilken hermeneutisk teori man utgår från och oberoende av vilken metod eller vilka metoder man använder, är frågan om textens *betydelse* eller *betydelser* central. Men teorin om texters *performativitet* ställer frågan om texters förmåga att *göra* något, och den frågan är egentligen lika fundamental som frågan om vad texten betyder. Teorin om den litterära textens performativitet har under de senaste femton åren lanserats från olika håll, framförallt i Tyskland och USA. Jag hänvisar här till antologin *Performativity in Literature. The Lund-Nanjing Seminars* (2016) för en utförlig presentation av denna teori och försök att applicera den på litterära texter.¹ Andra presentationer är Wolfgang Behschnitts artikel ”Text, teater, handling” (2007) samt min artikel ”Litteraturen som händelse och handling. Litteraturens performativitet i Sverige 1800–2008” (2013).²

Teorin om textens performativitet har två fundamentala begrepp som tillsammans producerar ett delvis annat litteraturbegrepp än hermeneutikens. Det första begreppet är ”händelsen” eller ”föreställningen” eller ”performance”, en term som stammar från den amerikanske teatervetaren Richard Schechner som definierade ”performances” som

1 *Performativity in Literature. The Lund-Nanjing seminars.*

2 Behschnitt 2007; Haettner Aurelius 2013.

a ”broad spectrum” or ”continuum” of human actions ranging from ritual, play, sports, popular entertainments, the performing arts (theatre, dance, music) and everyday life performances to the enactment of social, professional, gender, race, and class roles, and on to the healing (from shamanism to surgery), the media, the internet ... The underlying notion is that *any action that is framed, presented, highlighted, or displayed is a performance*.³ (min kurs.)

Det intressanta för psalmen och därmed för hymnologin är givetvis att riten – eller gudstjänsten – är själva urtypen för föreställning/”performance” i Schechners teori – något som han självklart har hämtat från kända antropologer som Émile Durkheim, Arnold van Gennep och Victor Turner.⁴

Det andra centrala begreppet är ”handling”, det att något *görs* i och med att texten yttras, alltså fattas som ett yttrande, en i tid och rum bestämd utsaga, i motsats till en i dessa avseenden obestämd utsaga. Detta sätt att förstå språk, alltså att klargöra skillnaden mellan språk i bruk och språk in abstracto, detta att verklighet, liv och språk är sammanflätade på en mängd olika sätt, härrör från filosofen Ludwig Wittgensteins *Philosophische Untersuchungen* (1953).⁵ Dessa insikter i språkets samhörighet med verklighet och liv utvecklades i den brittiske filosofen J. L. Austins berömda teori om talhandlingar, alltså yttranden som inte bara konstaterar ett sakförhållande utan som också i sig är handlingar – framlagd i den inflytelserika *How to Do Things with Words* (1962).⁶ I tysk terminologi används ordet ”Performanz” för detta görande, detta handlande. I performativitetsteorin applicerad på litterära texter betraktas alltså texten som en i tid och rum bestämd *händelse* och som en *handling*, det att något görs – och har verkan.

3 Schechner 2006, s. 2.

4 Schechner 2006, kap. ”Ritual”, s. 52–88.

5 För en introduktion till Wittgensteins språkfilosofi i *Philosophische Untersuchungen*, se Kutschera 1993.

6 Austin, 1975.

Den här teorin passar utomordentligt väl in på sådana texter som primärt *inte* ska läsas tyst i fåtöljen hemma utan talas, deklameras eller sjungs i en teaterföreställning, en konsert eller en gudstjänst, kort sagt sådana texter som är ägnade att sjungas eller talas fram. Då kan analysen för det första inbegripa sådant som den hermeneutiska traditionen normalt inte uppmärksammar, nämligen det sammanhang, det rum, den tid, det regelverk som inramar eller presenterar händelsen, faktorer som konstituerar en ”föreställning”. Och för det andra när det gäller själva texterna: vilka språkliga och litterära element är det som möjliggör och i yttrandet åstadkommer yttrandets handling, yttrandets görande?

Man kan föreställa sig att man sitter ensam och läser Gustaf Frödings ”En ghasel” tyst:

Jag står och ser på världen genom gallret:
jag kan, jag vill ej slita mig från gallret
det är så skönt att se, hur livet sjuder
och kastar höga böljor upp mot gallret
så smärtsamt glatt och lockande det ljuder,
när skratt och sånger komma genom gallret.

[---]

Förgäves skall jag böja, skall jag rista
det gamla obevekligt hårda gallret
– det vill ej tänja sig, det vill ej brista
ty i mig själv är smitt och nitat gallret
och först när själv jag krossas, krossas gallret.

(ur *Gitarr och dragharmonika*, 1891)

I en sådan läsning *betraktar* läsaren detta fångna jag, läsaren kan till och med leva sig in i, kanske också känna frändskap med detta jag, men texten *handlar inte* om läsarens eget jag. Texttolkaren, hermeneutikern, försöker förstå och förklara textens jag med de verktyg denna tolkare har till hands, om det sedan är biografins, idéhistoriens eller dekonstruktionens verktyg. Men det är inte sig själv tolkaren tolkar, det är texten. I och för sig är detta tysta läsande – som är

det normala sättet att tillägna sig litteratur i vår kultur – också en *händelse*, men *metodiskt* är det utomordentligt svårt att komma åt den *handling* som läsaren av texten de facto utför i en sådan läsning, att få syn på de språkliga och litterära element som kan frambringa handlingen – liksom också andra inslag i händelsen.

Detta är betydligt enklare när det gäller psalmen. Som ett inslag i en rit är den del av själva urtypen för antropologernas och Schechners ”performance”, inte minst därför att gudstjänstens (ritens) deltagare ingår i själva föreställningen. Deltagarna är inte blott åskådare – till skillnad från till exempel en normal teaterföreställning i vår tid och kultur. (Det finns nu för tiden teaterföreställningar som strävar efter att bryta igenom muren mellan åskådare och föreställningar, detta för att närma teatern till riten, där denna mur inte finns.) En psalm som sjungs av en församling i en gudstjänst *handlar om* de sjungande, och förutsättningen för att detta ska vara fallet är givetvis själva sammanhanget, händelsen som inträffar i ett bestämt rum i en bestämd tid, i detta fall ett rituellt skeende med ett regelverk som med Schechners ord ”inramar, presenterar, lyfter fram eller förevisar” handlandet. Det klagör för mig och gudstjänstens övriga deltagare att när vi tillsammans sjunger psalmen 206 ”Herre, jag vill bida” i *Den svenska psalmboken* 1986 (text Hans Emanuel Öberg, musik Oskar Lindberg) så handlar texten om mig eller oss:

Herre, jag vill bida
stilla vid din port,
tills min själ din blida
fadersblick försport.
Trött på allt mitt eget
ödmjukt här jag står.
Hjälp mig sista steget,
du som allt förmår.

Performativitetsteorins betoning av händelse-aspekten riktar blicken mot sammanhanget runt texten. Vilken inramning, alltså vilket rum, vilken tid, vilka regler gäller för att detta ska vara en händelse, en föreställning, en performance? När det gäller psalmer är det givetvis för det mesta fråga om gudstjänstens rum och tid. Vår tradition bjuder att denna psalm sjungs av alla deltagare, också av dem som leder gudstjänsten. Parentetiskt sagt deltog jag i en gudstjänst på Kristi förklarings dag där den som ledde gudstjänsten (en teologie studerande) inte sjöng med i psalmerna utan vänligt betraktade oss sjungande – det var en märklig upplevelse. Nu fördjupar jag mig inte i analysen av den inramning eller det rum och regelverk som konstituerar föreställningen, händelsen, utan går in på sådana språkliga element som framträder i ett pragmatiskt perspektiv – alltså ett perspektiv som betraktar språk och språkliga val som konstituerande handlingar.

Vilka *handlingar* finns i en psalm, det vill säga handlingar som den/ de sjungande utför i sjungandets nu i gudstjänsten? Jag syftar då på psalmen sedd som helhet. Dessa handlingar kan kallas ”yttrandehandlingar”, för att markera att de blir handlingar i yttrandets nu. För enkelhetens skull kallas de här bara handlingar. I psalmens text kan givetvis finnas enskilda uttryck som också kan kallas handlingar. Många verb i presens har en pragmatisk innebörd: ”jag lovar” och ”jag förlåter” är de klassiska exemplen, men det är psalmens ”ytttrandehandling” som helhet jag uppmärksammar här. Här har jag således bokfört de handlingar som förefaller vara centrala i psalmens genre.

Jag har läst igenom *Den svenska psalmboken* 1986 för att finna de centrala handlingarna – det finns säkert flera – men dessa framstår som de viktigaste (alla psalm- och versnummer gäller i fortsättningen denna psalmbok):

- a. Lovsång, hyllning, tillbedjan:* psalm 1, ”Gud, vår Gud, vi lovar dig, / vi bekänner dig, o Herre,”
- psalm 297, ”Härlig är jorden / härlig är Guds himmel,”
- psalm 119, ”Var hälsad sköna morgonstund,”
- b. Tack:* psalm 144:5, ”Dig tackar allt mitt hjärta, / min Herre Jesus god,”
- psalm 327:4, ”Hela jorden tackar / Gud som är så god,”
- psalm 397:3, ”Dig tackar vi som här idag / får mättas med välsignat bröd”
- c. Bön* psalm 514:2, ”Vi ber dig nu av hjärtans grund: / Förlåt oss all vår synd och skuld.”
- psalm 582, ”Gud i mina unga dagar / lär mig alltid tjäna dig,”
- psalm 199:5, ”Välsigna årets gröda / och vattna du vårt land.”
- d. Bekännelse – av synd:* psalm 544, ”Min synd, o Gud, mot dina bud / är mig så tung att minnas,”
- psalm 438:2, ”Vår synd är stor. Vi förebrår / oss själva och i ängslan går.”

psalm 449:2, ”Det var jag som hörde ordet, / mötte dig vid nattvardsbordet / men kom snart på fall igen, / svek min mästare och vän.”

e. Bekännelse – av tro, förtröstan: psalm 354, ”Jesus, du min glädje, / ingenstans i världen / finns en tröst som din.”

psalm 237, ”Vår Gud är oss en väldig borg, / han är vårt vapen trygga.”

psalm 509:1, ”Av goda makter underbart bevarad / det främmande och nya väntar jag.”

f. Undervisning, lärande:

psalm 346:3, ”Då kom till oss Guds egen Son. / Han oss med Gud försonar.”

psalm 238:2, ”Han låter mina fötter / ej slinta, ty han är / en väktare ej trötter”

psalm 421, ”När vintermörkret kring oss står, / då gryr på nytt vårt kyrkoår/med nåd och tröst från världens ljus,/från konungen av Davids hus.”

g. Förmaning:

psalm 535, ”Vak upp! Hör väkten
ljuder från Sions murar än.”

psalm 440, ”Min själ, du måste nu
glömma / all världenes lusta snöd”

psalm 243, ”Vi kristna bör tro och
besinna / vad Kristus så nådigt har
lärt, / då han oss här ville påminna /
hur litet allt världsligt är värt.”

En eller flera av dessa handlingar är, menar jag, oundgängliga för att en visa eller dikt ska fungera som en psalm, och de allra flesta psalmer innehåller ofta flera av handlingarna.

Vilka är då de språkliga medel som möjliggör och åstadkommer denna tydliga pragmatiska – handlande – karaktär i psalmen? Tre har jag funnit vara väsentliga:

För det första är verben mycket ofta i *presens* – det handlar helt enkelt om att den sjungande församlingen, det sjungande subjektet just i själva sjungandets ögonblick ber, lovprisar, tackar, bekänner sin skuld, bekänner sin tro och sin förtröstan, undervisar och förmanar, det vill säga i yttrandets nu utför handlingen. Då duger det inte med förfluten tid. ”Vår Gud är oss en väldig borg” – i detta ögonblick, här och nu. Det är nu Kristus kommer till oss i bröd och vin. Självklart hänger denna presenskaraktär samman med psalmens händelseaspekt – som är förutsättningen för handlandet. Verben spelar därtill en mycket väsentlig roll, kanske till och med den centrala rollen för att uttrycka psalmens handlande aspekt. Det är nämligen för det allra mesta verb (i presens) som uttrycker de handlingar som den sjungande församlingen utför. Ett lysande exempel på detta är psalm 147, ”Upp, min tunga”:

Upp, min tunga, att lovsjunga
hjälten som på korsets stam
för oss blödde, led och dödde
som ett skuldlost offerlamm.

Han ur griften efter Skriften
nu i ära träder fram.

Han fullgjorde vad vi borde
och blev vår rättfärdighet.
Han avvände vårt elände
för båd tid och evighet.
Han förvärvde att vi ärvde
ljus och frid och salighet.

Vi förlossas; ormen krossas,
avgrundens och dödens makt
nu är bunden. Från den stunden
allt är Sonen underlagt.
Nu är helat vad vi felat
och Guds nåd i ljuset bragt.

Gamla, unga må lovsjunga
Faderns makt och härlighet
och hembära Sonen ära
för så stor barmhärtighet,
prisa Anden, som vid handen
leder oss till salighet.

Här finns lovprisningens och undervisningens handlingar, och i fyra lättsjungna strofer sammanfattas det kristna evangeliets centrala innehåll: från skuld till försoning, från död till liv. Därtill gör rikedomerna av verb i presens – ”nu i ära träder fram”, ”förlossas”, ”krossas”, ”är bunden”, ”är [...] underlagt”, ”nu är helat [...] och Guds nåd i ljuset bragt”, ”Anden [...] leder oss” – att detta centrala innehåll sker i sjungandets nu.

Berättandets tempus finns – då handlar det ofta, som i ”Upp, min tunga”, om Jesu gärningar, eller om mitt förflutna, som i psalm 275, ”Led, milda ljus”, vers 2 (text John Henry Newman, musik Charles Henry Purday):

Ej alltid, Herre, var min bön att du
mig ledde fram.
Jag ville se och välja själv. Men nu:
Led du mig fram.
Stolt av min egen kraft jag njöt på farligt spår
av stundens glans. Glöm bort de gångna år.

Men presens dominerar.

För det andra dominerar pronomina i *första person*, både i singularis och pluralis: jag/mig/min/vi/oss/vårt. Förklaringen är givetvis att den sjungande församlingen ska kunna stiga in i psalmens "jag" och "vi". Att psalmens pronomina i stor utsträckning bör vara första person har ofta påpekats – bland annat av Erik Skyum-Nielsen: "En salme bør [...] være for det første *inklusiv* og '*pronominel*', dvs. blotet for private referencer og situationsbundne stemningsytringer og i stand til umiddelbart at etablere et *nu* og *her* og et *jeg* eller *vi*, der kan opleves som identisk eller ligedannet med gudstjenestens tid og rum."⁷

Att pronomina emellertid inte uteslutande bör vara i första person hänger samman med det tredje och kanske allra mest centrala: för att detta sjungande kollektiva eller individuella subjekt ska kunna tala till sig själv eller till gudomen, det vill säga utföra handlingarna att lovsjunga, be, tacka, bekänna, förmana och undervisa, är olika former av *tilltal* oundgängliga. Jag använder här termen tilltal i en vidare betydelse än vad språkvetenskapen gör. I denna reserveras termen för yttrandetyper som "Hallå!" eller "Sven!" (alltså vokativ). Men här vidgar jag betydelsen av denna term till andra yttrandetyper. Man skulle kunna använda termen "hänvändelse", men den termen markerar inte lika tydligt själva adressiviteten, "riktadheten", i yttrandena. Det riktigt intressanta i detta sammanhang är att alla dessa tilltalsformer är presentiska till sin karaktär, vilket understryker händelseaspekten i psalmen: den gäller mig eller oss och här och nu.

⁷ Skyum-Nielsen 2014, s. 21.

UPPMANINGEN är nog den vanligaste tilltalsformen riktad till den eller de sjungande eller till gudomen – främst Gud eller Kristus. Att uppmaningar är så vanliga hänger möjligen ihop med att de inte bara har en presentisk innebörd utan också en futural sådan – i det sjungande nuet uttrycker jaget eller församlingen något om framtiden. Uppmaningen verkar fungera i alla de handlingar som förtecknats ovan; i den ovan citerade ”Upp, min tunga” är detta mycket tydligt. Andra exempel på uppmaningar är:

psalm 247:4, ”*Befall* i Herrens händer din möda och din väg, / Och hur sig världen vänder, / hans ord i hjärtat äg. [---] Så strid med helig iver / mot mörker, synd och brist,”

psalm 190, ”*Bred* dina vida vingar, / o Jesus, över mig,”

psalm 179, ”Morgon mellan fjällen. *Hör*, hur bäck och flod, / sorlande mot hällen, / sjunger: Gud är god.”

Ett mycket stort antal verser i psalmboken börjar med ordet ”*Låt*”, till exempel:

psalm 445, ”*Låt* kärlet brista, låt dess nardus strömma, / var icke snål, bered din själ till fest. / Vad fröjdfullt överdåd! *Låt* kärlek tömma / sin bästa gård för själens höge gäst.”

”*Kom!*” är också vanligt som inledningsord:

psalm 364: ”*Kom* helge Ande, till mig in, / upplys min själ och ge den liv!”

UTROPET är också en mycket vanlig tilltalsform:

psalm 125, ”*Ack*, Herre Jesus, hör min röst:”, här kombinerat med en uppmaningsform, eller

psalm 314, ”*Ack*, saliga dag, som i hoppet vi bidar”.

INVOKATIONEN är också mycket vanlig, och den kan riktas till Gud, Kristus eller den helige Ande eller till de abstrakta begrepp (kärlek, nåd med flera) som är gudomen. Den inleds ofta med ”O” som i: psalm 70, ”O Jesus, än de dina du vill omkring dig se”, eller psalm 253, ”O giv oss, Herre, av den tro / som sorgerna betvingar,” eller psalm 234: ”O salighet, o gåtfullhet, o Kristi törnekrona,”

Invokationen är en form av vokativ, där ”O” påkallar åhörarens, den tilltalades uppmärksamhet – alltså ett slags ”Hallå!” eller ”Gud!”, det vill säga: ”Gud! lyssna nu på mig!” Nyare psalmer tilltalar gärna Gud utan det inledande ”O”:
psalm 217, ”Gud, för dig är allting klart / allt det dolda uppenbart”.

FRÅGOR är ovanliga, men några finns det:
psalm 305, ”Var är den vän som överallt jag söker?”

Alla dessa former av *tilltal* till det egna jaget, till oss, till gudomen eller till kärleken, livet, tron är kanske det tydligaste språkliga kännetecknet på den handlande aspekten av psalmen. I dessa tilltalsformer uttrycks lovsången, bönen, tacket, bekännelsen av synd, bekännelsen av tro och förtröstan samt förmaningen och undervisningen. Detta tilltal är alltid presentiskt men också framtidsinriktat, futuralt, särskilt i uppmaningen.

Till den typ av frågor som teorin om performativitet kan ställa till psalmtexten – alltså frågor om vilka språkliga eller litterära grepp som karakteriserar psalmen betraktad som *handling i ett här och nu* – hör också frågor om psalmtextens uppbyggnad. Många psalmer är likt Psaltarens psalmer processuella i sin uppbyggnad: de går från skildringar av tvivel, ångest, plågor och bekymmer till uttryck för tro och förtröstan.⁸ Denna process kan skönjas både i en enskild vers och i psalmen betraktad som helhet; här exemplifierad av psalm 203, vers 1 och 6 (text Caspar Johannes Boye, musik William Tans’ur):⁹

8 Min betoning på det processuella i psalmens uppbyggnad är besläktad men inte identisk med Skyum-Nielsens karakterisering av psalmen som ”lidensabeligt rituel”, Skyum-Nielsen 2014, s. 22: ”den er formelagtig eller skabelonagtig, at den har et tidligt forløb eller i hvert fald en komposition, der betjener sig af varierende gentagelser, samt at salmen ved at forløbe fra et bestemt punkt til et andet giver os fornemmelsen af at intet i rækkefølgen kan ændres.”

9 Översättning från danskan av J. A. Eklund. Psalmens bild av naturens och årets process av liv, vissnande och död, påminner om Adam Oehlenschlägers kända ”Lär mig, du skog, att vissna glad” (psalm 304) som också den låter årets gång och höstens vissnande bilda fond till tanken om en evig vår, en evig grönska i paradiset.

Fram skrider året i sin gång,
nu gulna lund och lid.
Farväl med all din lust och sång,
du korta sommartid.
[---]
Det liv, som fram ur graven går,
skall aldrig mera dö.
Mig Kristus lovar evig vår
trots död och vintersnö.

Denna processuella karaktär låter sig relativt enkelt inordnas i en analys av psalmen som handling i ett här och nu: den sjungande gudstjänstdeltagaren sjunger fram handlingen att gå från sorg och oro till förtröstan.

En annan typ av frågor om litterära grepp som teorin kan producera är frågor som handlar om psalmens konstruktion eller bild av tillvaron och av det sjungande jaget eller vi-et. Dessa bilder eller konstruktioner är oupplösligt förenade med och starkt präglade av bibliska referenser, vilket tydligt framgår av det nya stora svenska kommentarverket *Psalmernas väg. Kommentarer till text och musik i Den svenska psalmboken*.¹⁰ I kommentaren för varje psalm redogörs här nämligen noggrant för de bibelställen som psalmen använder och anspelar på. Själv kommenterade jag Lasse Lucidors psalm ”Herre Gud för dig jag klagar” (psalm 620) och Magnus Gabriel De la Gardies ”O Jesus, när mitt liv släcks ut” (psalm 621). Lucidors psalm är starkt präglad bland annat av Lukas 15:11–32, om den förlorade sonen, och av Matteus 25:31–46 och Johannes 5:22–30 om att det är Jesus som dömer. De la Gardies psalm är starkt förbunden med Paulus’ båda brev till korintierna där Paulus talar om uppståndelsen (1 Kor 15) och vad det är som uppstår (2 Kor 5:1–10). Det vill säga

¹⁰ *Psalmernas väg. Kommentarer till text och musik i Den svenska psalmboken* 2014–2019. Att de svenska psalmerna är djupt förbundna med bibelspråket och särskilda bibelställen är givetvis ingen nyhet – den hymnologiska forskningen har sedan länge klargjort detta. Se till exempel Möller 1997 om hur nära förbundna Wallins psalmer är med bibeln.

att den sjungande – den enskilde eller församlingen – i sitt sjungande av psalmen ikläder sig den bibliska roll eller mask som psalmen bjuder, och sjunger fram den bibliska bild av existensen som denna bibelallusion erbjuder.¹¹

En typ av frågor som skulle vara mycket intressanta att ställa till psalmsjungandet i ljuset av performativitetsteorins betoning av händelse och handling är naturligtvis frågor om samspelet mellan musik och text – ett samspel som kan gälla olika saker: det kan till exempel gälla vad koralen bär med sig för innebörder, vilken karaktär (stil) koralen har, hur väl eller illa koral och text samverkar eller hur svårsjungnen eller lättsjungnen en koral är.

Alltsedan litteraturen blivit text, det vill säga bokstäver på papper, och därmed har lösgjort sig från det muntliga, har andra sätt att tillägna sig litteratur än det sjungande eller hörande med tiden blivit normen. Den tysta enskilda läsningen eller lyssnandet eller åskådandet är alla typer av händelser där den som läser, lyssnar eller åskådar inte är del av själva föreställningen. Då är steget från text till läsare, lyssnare eller åskådare långt. Men i fallet med psalmen brukad såsom just psalm är detta steg inte långt – det är obefintligt. Här är den sjungande församlingen eller det sjungande jaget del av föreställningen, ”performance”. Då riktas blicken mot händelsen, mot det är som gör att psalmen fungerar just som psalm, och mot den handling som psalmen och de(n) sjungande tillsammans gör. Man kan ju utan vidare föreställa sig sammanhang där psalmen inte fungerar som psalm – som i denna artikel till exempel. I de frågor som gäller denna ram, dessa villkor, har givetvis liturgik såväl som den del av teatervetenskapen som sysslar med utforskandet av själva teaterhändelsen och de förut nämnda antropologerna mycket att

11 Skyum-Nielsens tredje kriterium på psalmen har att göra med psalmens förhållande till bibeln, men Skyum-Nielsen anlägger ett annat perspektiv på psalmens relation till bibeln än vad jag gör här. Skyum-Nielsen säger att den ska vara ”*traditionel*”, dvs. et vidnesbyrd om at det er i kirken eller menigheden, at gudsordet lyder til os, hvilket må indebære, at salmen synliggør kristendommens karakter af at være en historisk religion, opstået omkring en kritik af en anden religion, i det helliges navn: Nogen er gået forud, vi skal kunne mærke, at nogen har været her før.”, Skyum-Nielsen 2014, s. 22.

säga; här kan jag blott hänvisa till dessa vetenskaper.¹² Här har jag uppmärksammat några till synes obetydliga språkliga element som centrala för psalmens sätt att fungera, liksom ett par litterära grepp (struktur och bibelallusioner) som i ljuset av performativitetsteori kan tolkas som de sjungandes rolltagande och tolkningar av tillvaron.

Att psalmen uttrycker en teologi, och har en konfessionell aspekt, som texttolkningen, hermeneutiken, har att hantera, är självklart. Men lika självklart är att fråga efter psalmens sätt att fungera, att uppmärksamma att den är en särskild sorts handling som konstitueras av att den är bunden till en särskild tid och en särskild plats, med särskilda regler – psalmen är en mycket speciell form av litteratur. Litteraturhistorien och kyrkohistorien är fulla av berättelser om hur sjungandet av psalm – eller för den delen läsandet av ett bibelställe – har verkat. Ett bekant sådant exempel är Emanuel Swedenborgs berättelse om hur sjungandet av Jakob Arrhenius' och Georg Dübens bekanta psalm ”Jesus är min vän den bäste” (psalm 43) hjälpte Swedenborg att komma igenom den kris han genomlevde under 1744, en kris präglad av starkt syndamedvetande. I sin så kallade drömbok, alltså den dagbok Swedenborg förde under perioden, har han antecknat att natten mellan påskafton och påskdagen ”är det melodin och psalmens inledningsrad som gör sig påminna: ’Siöngz melodien och en rad jag minnes af Psalmen / Jesus är min vän then bäste’”.¹³ Jag har hämtat berättelsen om detta från Håkan Möllers 2019 utkomna monografi *Psalmernas värld*, där Möller klargör att ”fraser ur denna psalm skulle återkomma till Swedenborg under krisen” och att så ”förmedlades den paulinska vissheten om att inget kunde skilja de troende från Jesus via Arrhenius jagcenterade formuleringar till den betryckte Swedenborg”.¹⁴ Psalmen är, som det står i kommentaren i *Psalmernas väg*, ”närmast en parafras på Romarbrevet 8:33–39”.¹⁵

12 Se återigen Schechner 2006, kap. ”Ritual”, s. 52–88.

13 Se till exempel Haettner Aurelius 2017; Götselius 2013.

14 Möller 2019, s. 200f.

15 *Psalmernas väg. Kommentarer till text och musik i Den svenska psalmboken*, Band 1, 2014 s. 142. Per Olof Nisser har skrivit denna kommentar.

Men Paulus' ord och Arrhenius' psalm gällde också Swedenborg då och där, i Leyden påskafton 1744. Psalmen hade och har med andra ord sådana språkliga och litterära egenskaper som gjorde, och gör, att Swedenborg och vi andra kunde, och kan, stiga in i den.

Summary

Eva Haettner Aurelius, Ph.D. Professor emeritus in Comparative Literature
University of Lund
eva.haettner_aurelius@litt.lu.se

This study focuses on the performativity of the hymn, applying literary theories of performativity to hymns from the present Swedish hymnal (*Den svenska psalmboken* of 1986, where the first 325 hymns are common to many Christian denominations in Sweden). It is argued that the temporality, locality and social context of singing a hymn to a considerable degree defines how it will be understood by those participating in the singing. The analysis of hymn texts compares performativity theory to traditional hermeneutic analysis of the same texts, with special reference to factors of temporality of texts (the present tense being strongly represented) and the pronominal status of the text (a “we” or “I” being defined by the hymn texts). Of special importance here are different types of direct address: exhortations, exclamations, invocations and questions. This addressivity together with the present tense and first person pronouns are identified as prime linguistic factors enabling the performativity that constitutes the performance and act of the hymns.

Källor och litteratur

- Austin, John Langshaw, 1975 (1962), *How to Do Things with Words*, 2:a uppl. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.
- Behschnitt, Wolfgang, 2007, "Text, teater, handling". *Tidskrift för litteraturvetenskap*, 2007:4, s. 35-50.
- Fröding, Gustaf, 1891, *Gitarr och dragharmonika: Mixtum pictum på vers*. Stockholm: Bonnier.
- Götselius, Thomas, 2013, "Självframställning och självhermeneutik i Emanuel Swedenborgs journal 1743-1744". Kerstin Bergman et al (red.), "*Det universella och det individuella*" *Festskrift till Eva Haettner Aurelius*, s. 93-102. Göteborg och Stockholm: Makadam.
- Haettner Aurelius, Eva, 2013, "Litteraturen som händelse och handling. Litteraturens performativitet i Sverige 1800-2008". *Reception: tidskrift för nordisk litteratur* 71, s. 102-111.
- Haettner Aurelius, Eva, 2017, "Emanuel Swedenborgs Drömboken" i förf:s "Självbiografier och dagböcker". Jakob Christensson, (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Gustavianska tiden*, s. 297-298. Stockholm: Signum.
- von Kutschera, Franz, 1993. *Sprachphilosophie*, 2:a uppl. München: Wilhelm Fink.
- Möller, Håkan, 2019, *Psalmernas värld. Tre studier i 1695 års psalmbok* (Bibliotheca theologiae practicae, 102). Skellefteå: Artos.
- Möller, Håkan, 1997, *Den wallinska psalmboken* (Bibliotheca theologiae practicae, 56) Uppsala: Almqvist & Wiksell International.
- Performativity in Literature. The Lund-Nanjing Seminars*, 2016. Eva Haettner Aurelius, He Chengzhou & Jon Helgason (red.). Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien (Konferenser 91).
- Psalmernas väg. Kommentarer till text och musik i Den svenska psalmboken*, Per Olof Nisser, Inger Selander & Hans Bernsköld (red.), 2014-2019, Band 1-4. Visby: Wessmans musikförlag.
- Schechner, Richard, 2002, *Performance Studies. An Introduction*. London & New York: Routledge.
- Skyum-Nielsen, Erik, 2014, "Salmen som genre", i *Salmesang. Grundbog i hymnologi*, Peter Balslev-Clausen & Hans Raun Iversen (red.), København: Det Kgl. Vajsenhus' forlag.

